

European Energy Poverty

Agenda Co-Creation and Knowledge Innovation
(ENGAGER 2017-2021)

Verder bouwen aan het recht op energie in de EU

Toolkit voor Engagement

Redacteuren

Marlies Hesselman • Sergio Tirado-Herrero • Marilyn Smith • Marine Cornelis

Mede-auteurs

Íñigo Antepara • Anna Bajomi • Roberto Barrella • Umberto Cao • Souran Chatterjee • Teresa Cuervo • Audrey Dobbins • Giovanni Frigo • Sara Fuller • Mariëlle Feenstra • João Pedro Gouveia • Rachel Guyet • Vivien Kizilcec • Breffni Lennon • Irene González Pijuán • Slavica Robić • Caitlin Robinson • Nevena Smilevska • Anaïs Varo • Hyerim Yoon • Lidija Živčić

Vertalers:

Mirthe van Voorst • Berta Bunjaku • Willemijn Bloem • Mariëlle Feenstra

Funded by
the European Union

Deze Toolkit maakt deel uit van COST Action CA16232 - European Energy Poverty: Agenda Co-Creation and Knowledge Innovation, ondersteund door COST (European Cooperation in Science and Technology), een EU-financieringsorganisatie voor onderzoeks- en innovatienetwerken (www.cost.eu). COST Actions verbinden onderzoeksinitiatieven in heel Europa en stellen wetenschappers in staat hun ideeën verder te ontwikkelen door deze met collega's te delen. ENGAGER brengt een diverse en brede groep belanghebbenden samen om het vraagstuk van energietoegang beter te begrijpen en aan te pakken. ENGAGER bestaat uit vier werkgroepen (WGs). Deze Toolkit is opgesteld door WG 3: 'Dialogen - Samenwerking in emancipatorisch onderzoek en praktijk'. Voor meer informatie, bezoek: <http://www.engager-energy.net/>.

De Toolkit is vertaald in meer dan 15 talen dankzij het door de EU-CERV gefinancierde project Women in Energy for Solidarity (2025-2026), <https://wise-energy-solidarity.eu/>.

Energiearmoede bestrijden: waarom een recht op energie?

Doelstelling 7 van de Duurzame Ontwikkelingsdoelen van de VN (SDG7) richt zich op het bereiken van universele toegang tot voldoende, betrouwbare, betaalbare en duurzame energie tegen 2030.

Wereldwijd hebben op dit moment **759 miljoen** mensen geen toegang tot elektriciteit, terwijl **2,8 miljard** mensen afhankelijk blijven van traditionele brandstoffen (bijvoorbeeld hout, mest en houtskool) voor hun kook- en verwarmingsbehoeften.

Tientallen miljoenen mensen in Europa hebben dagelijks moeite om hun huishoudelijke energiebehoeften te dekken, hun huizen te verwarmen in de winter, te koelen in de zomer en hun energierekening op tijd te betalen.

Energie is van essentieel belang voor het realiseren van de meeste andere SDG's; daarom zou het een prioriteitsgebied moeten zijn.

INHOUD

- Wat wordt bedoeld met het 'recht op energie'? (p. 3)
- Het recht op energie in de praktijk brengen (p. 4)
- De basisprincipes van een mensenrechtenbenadering begrijpen (p. 5)
- Energie als mensenrecht: erkend maar niet beschermd (p. 6)
- Het recht op energie: praktische Praktische aspecten en contextuele overwegingen (p. 7)
- De waarborging van het recht op toegang tot energie (diensten) (p. 8)
- Herkennen en aanpakken van discriminerende praktijken (p. 12)
- Betaalbaarheid (p. 13)
- Het recht op energie: principes voor implementatie (p. 14)
- Literatuurlijst (p. 18)

Onderwijs en water worden erkend als fundamentele mensenrechten; energie is dat tot op heden niet.

Energie wordt vaak behandeld als een handelsgoed, waarbij vraag en aanbod sterk worden beïnvloed door de marktwerking.

Op basis van recente ontwikkelingen in de EU-context, heeft dit document als doel relevante partijen te ondersteunen bij het versterken van het argument voor het recht op energie, ter bevordering van een waardig bestaan tegen betaalbare kosten en met recht op deelname aan democratische besluitvorming in de energiesector. De belangen en het welzijn van mensen – zowel individueel als collectief – moeten centraal staan in de energiesector.

Een veranderende beleidsrealiteit voor toegang tot energie in de EU

Het verwezenlijken van een ‘rechtvaardige en schone energietransitie’ vormt de kern van de Europese Green Deal (EGD), die als doel stelt om tegen 2050 een koolstofneutrale economie te bereiken. De deal voorziet in aanvullende steun voor lidstaten met de grootste uitdagingen en verzekert dat ‘niemand wordt achtergelaten’. In dit kader steunt de EGD de [Europese Pijler van Sociale Rechten](#) (2017). Hoewel dit handvest niet juridisch bindend is, erkent het energie al een van de essentiële diensten en stelt het dat:

De erkenning dat energiearmoede 50 tot 80 miljoen burgers in de EU raakt, zet de EGD ertoe aan om verder te gaan. In relevante EU-richtlijnen worden lidstaten verplicht nationale definities van energiearmoede te creëren en doelstellingen, termijnen en beleidsmaatregelen vast te stellen om dit probleem aan te pakken. Beleidsmaatregelen kunnen betrekking hebben op het betalen van elektriciteitskosten, investeringen in de overgang naar koolstofneutraliteit, energie-efficiëntie van gebouwen, gemeenschapsprojecten voor energie of sociale maatregelen. De Elektriciteitsrichtlijn bepaalt dat dit moet gebeuren in lijn met mensenrechtenprincipes.

EU Electriciteit Richtlijn 2019/944

“Energiediensten zijn van fundamenteel belang voor de bescherming van het welzijn van de burgers van de Unie. Voldoende verwarming, koeling, en verlichting en energie voor de aandrijving van apparaten zijn diensten die van essentieel belang zijn om een redelijke levensstandaard en de gezondheid van de burgers te waarborgen. Bovendien stelt toegang tot deze energiediensten de Europese burgers in staat om hun mogelijkheden te benutten en wordt de sociale inclusie erdoor versterkt.”

EU Governance Verordening 2018/1999

“Met betrekking tot hun geïntegreerde nationale energie- en klimaatplannen handelen de lidstaten als volgt: zij gaan na hoeveel huishoudens met energiearmoede kampen, rekening houdend met de energiediensten voor huishoudens die nodig zijn om in de desbetreffende nationale context een basislevensstandaard te garanderen, met bestaand sociaal beleid en andere relevante maatregelen, alsook met de indicatieve richtsnoeren van de Commissie in verband met relevante indicatoren voor energiearmoede.”

Hoewel dit document vooral op de EU-context is gericht, **waar energie vaak toegankelijk maar niet altijd betaalbaar is**, biedt deze toolkit een overzicht van beginselen, argumenten en praktische voorbeelden **om energiearmoede te verminderen door middel van het recht op energie**.

Wat wordt bedoeld met ‘het recht op energie’?

Met het recht op energie wordt bedoeld dat alle individuen recht hebben op toegang tot energiediensten die noodzakelijk zijn voor hun gezondheid, welzijn, sociale inclusie en volledige deelname. Energie is onmisbaar voor een waardig bestaan.

Het hebben van een recht brengt met zich mee dat anderen, in het bijzonder de Staat, verplicht zijn om de rechten van iedereen gelijk en zonder discriminatie te waarborgen. Er zijn veel gerelateerde problemen te benoemen, die hoofdzakelijk binnen drie overkoepelende thema's passen.

TOEGANG TOT

- Energie – toegang tot specifieke bronnen en leveringen.
- Energiediensten – om dagelijkse behoeften te dekken op het gebied van gezondheid, veiligheid en deelname aan de samenleving.
- Gegarandeerde minimumstandaarden voor diensten en energieleveringen.
- Een gegarandeerde, betrouwbare levering, zonder risico op onderbreking: een onderbreking als gevolg van betalingsonmacht is in strijd met fundamentele rechten.

BETAALBAARHEID

- Afgestemd op het inkomen van mensen en hun daadwerkelijke behoeften.
- Energiezuinige woningen, toestellen en voorzieningen.
- Vrij van discriminerende factureringspraktijken.

ENERGIEDEMOCRATIE

- Het recht om mee te beslissen over energie en energiebeleid.
- Het recht om deel te nemen aan energiegemeenschappen.
- Recht op toegang tot informatie over energie en energie gerelateerde rechten.
- Toegang tot de rechtspraak

Het recht op energie in de praktijk brengen

De erkenning van fundamentele rechten en aanspraken creëert een plicht om deze rechten te respecteren, beschermen en verwezenlijken.

Het waarborgen van zulke rechten vereist doorgaans acties en bijdragen van veel verschillende actoren, op alle niveaus van de samenleving en binnen diverse sectoren.

Om effectief te zijn, moeten beleidsmaatregelen zich richten op de onderliggende oorzaken van energiearmoede en niet alleen op het verlichten van de symptomen.

De staat is, vanuit een mensenrechtenperspectief, primair verantwoordelijk voor het creëren van de juiste omstandigheden voor de volledige uitoefening van rechten. Overheidsinstanties moeten daarom beleidskaders ontwerpen die op samenhangende wijze bijdragen aan de stapsgewijze verwezenlijking van het recht, rekening houdend met alle beschikbare publieke en private middelen. Ze dienen ook elke vorm van discriminatie of benadeling te bestrijden en te verhelpen en tegelijkertijd, toezicht en toegang tot de rechtspraak te waarborgen.

Om **het recht op energie** te garanderen, moeten beleidsmaatregelen concreet, doelgericht en krachtig zijn, terwijl ze tegelijkertijd voldoende flexibiliteit bieden om de complexiteit van vraag en aanbod van energie te weerspiegelen, met aandacht voor de diversiteit aan beschikbare bronnen en individuele behoeften

Zoals beschreven in de volgende pagina's, kan de implementatie van dergelijke beleidsmaatregelen plaatsvinden op regionaal, nationaal of lokaal niveau en dient daarbij volledig te worden gekeken naar hoe verschillende actoren energieonrecht veroorzaken of verminderen.

Behalve de staat hebben ook andere **publieke instanties** (zoals regelgevende instanties, ombudsmannen of sociale huisvestingsorganisaties) en **bedrijven** (bijvoorbeeld nutsbedrijven, fabrikanten en banken) verantwoordelijkheden bij de effectieve verwezenlijking van het recht op energie. Het **maatschappelijk middenveld**, waaronder energie- en klimaatactivisten of consumentenorganisaties, speelt een grote rol in het opeisen van dit recht, het beïnvloeden van besluitvorming en het controleren van de uitvoering.

De basisprincipes van een mensenrechten-benadering begrijpen

De juridische status van het recht op energie

Het idee van 'mensenrechten' bestaat al vele eeuwen in verschillende samenlevingen. De invoering van 'mensenrechtenwetgeving', met als specifiek doel om regeringen verantwoordelijk te stellen voor het waarborgen, beschermen en respecteren van deze rechten, is nauw verbonden met de Universele Verklaring van de Rechten van de Mens (aangenomen in 1948) en de totstandkoming van talrijke juridisch bindende regionale en internationale verdragen die hieruit zijn afgeleid.

De overtuiging dat iedereen, waar dan ook, recht heeft op gelijke uitoefening van mensenrechten, zonder enige vorm van discriminatie of achterstelling, is uitgegroeid tot een grondbeginsel van democratische samenlevingen.

Hoewel bestaande mensenrechten al bescherming bieden voor toegang tot energiediensten, helpt een zelfstandig recht op energie om de rechten en belangen van mensen op het gebied van energie duidelijker te definiëren en zichtbaar te maken. Bovendien onderstreept een dergelijk recht het belang van het treffen van maatregelen om de naleving ervan te waarborgen.

9 ERKENDE RECHTEN

Op dit moment worden de volgende rechten, die relevant zijn voor energiearmoede, ondersteund door het mensenrechtenrecht, waaronder het recht op:

- een leven in waardigheid
- adequate levensstandaarden, inclusief het recht op adequate huisvesting
- fysieke en mentale gezondheid
- toegang tot informatie en vrijheid van meningsuiting
  - onderwijs
- rust, vrije tijd en spel, vooral voor kinderen
- sociale zekerheid, met nadruk op sociale en economische bescherming van het gezin
- een gezonde leefomgeving
- publieke participatie en het recht om deel te nemen aan het maatschappelijk leven

Bij het monitoren van mensenrechten is gebleken dat alle negen rechten in zekere mate zijn gekoppeld aan energiearmoede.¹ Bovendien zou een recht op energie zowel uit andere rechten voortvloeien als het genot van die rechten ondersteunen.

Het recht op een leven in waardigheid

Het recht op leven houdt in dat staten maatregelen treffen om mensen te beschermen tegen **'onnatuurlijke of vroegtijdige dood, en om hen in staat te stellen een leven in waardigheid te leiden.'** Staten hebben de plicht om 'passende maatregelen te nemen om **de algemene omstandigheden in de samenleving aan te pakken** die [...] individuen belemmeren om van hun recht op een waardig leven te genieten.' Dit omvat, **waar nodig, maatregelen die zorgen voor directe toegang van individuen tot essentiële goederen en diensten**, zoals voedsel, water, huisvesting, gezondheidszorg, **elektriciteit** en sanitaire voorzieningen.

Algemene opmerking nr. 36 van de VN-Mensenrechtenraad over het recht op leven in artikel 6 van het Internationaal Verdrag inzake burgerrechten en politieke rechten (2018).

Het recht op adequate huisvesting

Het recht op huisvesting houdt in dat **'een geschikte woning bepaalde voorzieningen moet bevatten die essentieel zijn voor gezondheid, veiligheid, comfort en voeding'**. Dit omvat **'duurzame toegang tot natuurlijke en gemeenschappelijke hulpbronnen, schoon drinkwater, energie voor koken, verwarming en verlichting, evenals sanitaire voorzieningen en wasfaciliteiten.'** [...] Een adequate woning moet bewoonbaar en fysiek veilig zijn, 'met voldoende ruimte voor de bewoners en **bescherming tegen kou, vocht, hitte, regen, wind en andere bedreigingen voor de gezondheid [...]**'

Algemene opmerking nr. 4 van het CESCR van de VN over het recht op adequate huisvesting in artikel 11 van het Internationaal Verdrag inzake economische, sociale en culturele rechten (1991).

¹ Toezichthoudende organen van mensenrechtenverdragen, zoals het Europees Comité voor Sociale Rechten, het VN-Mensenrechtencomité, VN-Comité voor Economische, Sociale en Culturele Rechten en de VN-Comités voor de Rechten van het Kind en Vrouwenrechten, hebben bevestigd dat al deze rechten worden geraakt door energiearmoede (Hesselman, 2021).

Energie als mensenrecht: erkend maar niet beschermd

Tot op heden is het recht op energie niet op grote schaal expliciet in de wet erkend. Toch is er vooruitgang zichtbaar, omdat diverse internationale, regionale en nationale juridische instrumenten dit recht nu wettelijk vastleggen.

Op nationaal niveau wordt het recht op energie erkend in meerdere grondwetten, rechterlijke uitspraken en lagere wetgeving, onder andere in Spanje, Frankrijk, Griekenland, Colombia, Zuid-Afrika, India, Pakistan en de Filipijnen (Hesselman 2021, Hesselman 2022; Hesselman, Varo en Laakso, 2019). Deze rechten zijn wederzijds van aard: ze omvatten enerzijds aanspraken voor individuen en anderzijds verplichtingen voor staten om toegang tot energie als mensenrecht te garanderen.

Het recht op energie in bestaande juridische instrumenten

- **Artikel 14(2)h van het VN-Vrouwenrechtenverdrag** formuleert het recht op adequate levensstandaarden voor vrouwen op het platteland, inclusief hun specifieke recht op elektriciteit.
- **Artikel 11 van het San Salvador Protocol inzake Economische, Sociale en Culturele Rechten van de Organisatie van Amerikaanse Staten** erkent eveneens een mensenrecht op basisdiensten, waaronder toegang tot energie valt.
- **Artikel 36 van het Handvest van de Grondrechten van de EU** bepaalt dat de Europese Unie **toegang tot diensten van algemeen economisch belang moet respecteren**, zoals al vastgelegd in nationale of Europese wetgeving, inclusief elektriciteits- en gasvoorzieningen.

De volgende onderdelen van dit document benadrukken belangrijke voorbeelden, zoals maatregelen om veilige, warme, gezonde en bewoonbare woningen en basisvoorzieningen toegankelijk te maken voor iedereen, evenals verplichtingen om energieafsluitingen als gevolg van betalingsproblemen te voorkomen (Hesselman 2021; Tully 2006).

Het recht op energie: praktische aspecten en contextuele overwegingen

Hoewel het recht op energie in principe universeel van toepassing is, erkent het de noodzaak van flexibiliteit in de praktijk. Dit geldt ook voor de rechtengebaseerde benadering in het algemeen, omdat behoeften variëren afhankelijk van de context, die wordt beïnvloed door geografische, klimatologische en sociaal-economische factoren, evenals de persoonlijke omstandigheden van individuen. Sinds de jaren tachtig worden mensenrechten vaak geassocieerd met de ‘**capability approach**’, geïntroduceerd door Amartya Sen en Martha Nussbaum. Deze aanpak stelt dat het doel is om mensen de vrijheid te bieden om te verwezenlijken wat zij belangrijk achten in hun handelen en bestaan, en om omstandigheden te scheppen die hen helpen menselijke waardigheid te bereiken en te behouden.

Het recht op energie impliceert volgens deze benadering verschillende cruciale elementen, waaronder toegang tot sociaal en materieel noodzakelijke voorzieningen, zoals:

- **minimale, kwalitatief goede en betrouwbare levering van energie** zonder onderbrekingen
- **energiebronnen- en voorraden** die voldoen aan eisen van duurzaamheid, gezondheid, veiligheid en hygiëne
- **apparaten** die energie efficiënt omzetten voor dagelijkse behoeften;
- **betaalbare energievoorziening**, zodat de kosten geen belemmering vormen voor het voldoen aan andere basisbehoeften.

De capabilities-benadering erkent dat mensen verschillende uitgangspunten hebben bij het verkrijgen van dit recht. Bepaalde factoren, die als **bronnen van kwetsbaarheid** kunnen worden beschouwd omdat ze de toegang tot energievoorzieningen beperken of het vermogen beïnvloeden om energiediensten te betalen, verdienen speciale aandacht en bescherming

Om gelijkheid te bevorderen, verlangt een rechtengebaseerde benadering dat beleidsmakers niet alleen rekening houden met ongelijkheden, maar dat zij prioriteit geven aan gerichte maatregelen voor groepen die meer steun nodig hebben om kwetsbaarheid te verminderen of discriminatie tegen te gaan. Wat energie betreft, kan dit betrekking hebben op energiediensten, de levering daarvan en mechanismen om o.a. betaalbaarheid te garanderen.

Bronnen van kwetsbaarheid

- **Fysieke omstandigheden**

Factoren zoals leeftijd, ziekte of een handicap die extra energieverbruikende apparaten vereisen.

- **Sociaal-economische verschillen**

als gevolg van etniciteit, gender, klasse, inkomen, burgerschap of woonsituatie.

- **Contextuele overwegingen**

zoals de geografische ligging, het klimaat, de eigenschappen van de gebouwde omgeving, levensstijlen en cultureel erfgoed.

De waarborging van het recht op toegang tot energie(diensten)

Door het recht op energie te verbinden aan universele doelen zoals gezondheid, welzijn, onderwijs, inclusie en participatie, wordt duidelijk dat iedereen recht heeft op een basisniveau van energie. Dit wordt steeds vaker uitgewerkt in het concept van een basispakket energiediensten.

Dit roept belangrijke vragen op: wie bepaalt welke diensten op welk niveau worden geleverd en voor wie? En wat betekent 'betaalbaar' precies – impliceert het voor sommige groepen zeer lage kosten, of zelfs helemaal geen kosten?

Minimumnormen voor kwantiteit en kwaliteit, afgestemd op behoefte en context.

Indicatoren voor minimale energiebehoeften

- een minimale set **energiediensten**.
- een lijst met **relevante apparaten**.
- een minimaal niveau van **energie-efficiëntie**.
- een minimaal niveau van **leveringskwaliteit** (d.w.z. regelmatige voorziening).
- minimale hoeveelheden **kilowattuur elektriciteit** en/of **kubieke meters gas of andere brandstof**.

Minimale standaarden kunnen worden vastgesteld door middel van deliberatieve besluitvorming en empirische maatstaven voor welzijn. (Walker et al 2016; Hesselman et al 2021).

Om gezondheidsrisico's te beperken, definieert de Wereldgezondheidsorganisatie (WHO) een minimale binnentemperatuur voor thermisch comfort van 18°-24°C, afhankelijk van o.a. het kwetsbaarheidsniveau van de bewoners. Daarnaast stelt de WHO richtlijnen op voor vocht, schimmel en binnenluchtkwaliteit, die verband houden met bepaalde energiebronnen en kook- of verwarmingsmethoden (WHO 2009; WHO 2014; WHO 2018). Verder geldt er een minimumnorm voor lichtsterkte (lumens) om oogschade te voorkomen en taken veilig uit te voeren. Dit wordt uitgedrukt in het aantal lampen of wattage per ruimte of persoon, en het gebruiksgemak of benodigde gebruiksuren.

Het definiëren van een op rechten gebaseerd minimum: het realiseren van mogelijkheden

Op wereldschaal bestaan er grote verschillen tussen landen in termen van hun jaarlijkse energieverbruik per hoofd van de bevolking, wat tevens overeenkomt met ongelijke niveaus van menselijke ontwikkeling en welzijn. In Europese samenlevingen wordt een relatief hoog niveau van universele energiediensten doorgaans beschouwd als essentieel ter ondersteuning van gezondheid en welzijn, in lijn met nationale of regionale levensstandaarden (Walker, Simcock en Day, 2016). In Centraal-Europa bijvoorbeeld, suggereert recent onderzoek een bereik van 80-150 gigajoule per jaar en per hoofd van de bevolking (rekening houdend met alle vormen van energiegebruik) als een passend niveau van energie-invoer dat nodig is om de huidige energiebehoefte te handhaven ter ondersteuning van gezondheid en welzijn (Frigo et al., 2021). De minimaal benodigde energie zou regelmatig moeten worden herzien, omdat de integratie van

Fundamentele energiediensten

- **Ruimteverwarming/-koeling**
- **Werverwarming**
- **Verlichting**
- **Apparaten en elektronica**
- **Koken**
- **Schoonmaken**
- **Persoonlijke hygiëne**
- **Thuiszorg**

Binnen de energiegemeenschap bestaat er brede overeenstemming over **vijf indicatoren** die essentieel zijn om de minimale energiebehoeften van mensen te definiëren. Deze indicatoren maken het mogelijk om passende niveaus van energiediensten vast te stellen die bijdragen aan het realiseren van rechten en mogelijkheden. Daarnaast kunnen zij andere noodzakelijke minima en normen per regio of land identificeren, rekening houdend met de specifieke behoeften van huishoudens en mogelijkheden voor energie-efficiëntie.

hernieuwbare energie en/of de toepassing van energie-efficiëntiemaatregelen mogelijk het volume energie verandert dat nodig is om aan dezelfde huishoudelijke diensten te voldoen.

Hoewel dit nog geen gangbare praktijk is, kunnen dergelijke berekeningen worden gebruikt om een minimumniveau van universele energiediensten vast te stellen dat gratis wordt aangeboden – hetzij aan iedereen, hetzij alleen aan kwetsbare huishoudens. Huishoudelijke gegevens kunnen vervolgens worden gebruikt om eerlijke prijs mechanismen te ontwikkelen voor verbruik dat boven het minimumniveau uitkomt (progressieve bloktarieven).

Als voorbeeld wordt geschat dat een gemiddeld Spaans huishouden jaarlijks tussen 2 112 kWh (voor een eenpersoonshuishouden) en 4 232 kWh (voor een huishouden met vier of meer personen) nodig heeft om te voorzien in de behoeften aan koken, binnenverlichting en het gebruik van apparaten (Arenas Pinilla et al., 2020). Ter vergelijking: het huidige sociale elektriciteitstarief in Spanje ondersteunt een jaarlijks minimumniveau van energieverbruik in de range van 1 380 kWh (voor een huishouden zonder kinderen) tot 4 140 kWh (voor een huishouden met drie of meer kinderen). In het geval van ‘consumenten met risico op sociale uitsluiting’ met zeer lage inkomens die door sociale diensten worden ondersteund, komen huishoudens in aanmerking om deze hoeveelheden elektriciteit gratis te ontvangen.

Als alternatief kunnen minimale serviceniveaus worden gedefinieerd als een manier om het recht op energie te implementeren. In Baskenland (Spanje) testte de openbare sociale huisvestingsaanbieder ALOKABIDE (in een pilotproject) een innovatieve aanpak die een minimale binnentemperatuur van 18°C garandeert voor 126 huurders met een laag inkomen die in zijn panden wonen (Hernández-Cruz et al., 2021).

Het definiëren van minima voor ontwikkelingslanden

In de ontwikkelingslanden in het Mondiale Zuiden suggereert het Internationaal Energie Agentschap (IEA 2020) dat een minimale elektriciteitsvoorziening van 1.250 kWh per jaar een gemiddeld huishouden van basisvoorzieningen zou kunnen voorzien. Opmerkelijk is dat met efficiëntere apparaten hetzelfde serviceniveau kan worden bereikt met slechts 420 kWh per jaar.

Appliance	Operational time/day
1 small refrigerator	24 hours
1 fan	6 hours
4 lightbulbs	5 hours
1 television	4 hours
1 mobile phone	Intermittently, 24 hrs

De Energy for Growth Hub vond de definitie van het IEA te minimaal, vooral omdat de energiebehoeften van mensen zich buiten het huis uitstrekken, en stelde onlangs echter een aanbod van 1.000 kWh per jaar per persoon voor als passender. Hiervan schat de Hub dat 300 kWh de vraag van huishoudens zou weerspiegelen, waardoor 700 kWh aan consumptie mogelijk zou zijn voor bredere sociale en economische participatie (Moss et al. 2021).

Om de vooruitgang in de richting van universele toegang tot moderne, betaalbare en betrouwbare energiediensten (SDG7) te volgen, heeft de VN een gelaagd raamwerk ontwikkeld dat energie omvat voor diensten zoals koken en/of elektrisch koken, verlichting, verwarming/koeling, koeling, tv /radio, en kleding wassen en strijken. In dit systeem kan het minimale jaarlijkse binnenlandse elektriciteitsverbruik per huishouden per jaar oplopen tot 3.000 kWh (Bhatia en Angelou 2015).

Er zijn ook andere richtlijnen beschikbaar, zoals ISO-normen; kwaliteits- en prestatienormen voor kook- en verwarmingstoestellen en andere apparaten; of het gebruik van specifieke brandstoffen van de Clean Cooking Alliance. De WHO heeft richtlijnen voor de luchtkwaliteit binnenshuis vastgesteld voor de verbranding van (vaste) brandstoffen (WHO 2014). Het stelt effectief verboden voor en ontmoedigt huishoudelijk gebruik van (onbewerkte) steenkool en kerosine en stelt emissielimieten binnenshuis vast voor bepaalde stoffen. Dit is belangrijk, omdat het gebruik van vaste brandstoffen (bijv. brandhout of steenkool) nog steeds gebruikelijk is in veel Europese huishoudens, maar ernstige negatieve gezondheidseffecten kan hebben door luchtvervuiling.

Veilige, betrouwbare en ononderbroken toegang: het verbieden van afsluiting

Om het recht op energiediensten voor essentiële behoeften te beschermen, verbiedt een op rechten gebaseerde aanpak, de afsluitingen of onderbrekingen van basisvoorzieningen streng, zelfs wanneer consumenten hun energierekeningen niet kunnen betalen. Het vereist dat bedrijven diensten blijven leveren, rekening houdend met de 'betaalcapaciteit' van mensen (VN, 2003).

Dit verbod erkent dat het niet betalen van rekeningen een manifestatie is van ernstigere problemen, die een afsluiting alleen maar zou verergeren. Als zodanig mogen afsluitingen nooit aan het oordeel van een commerciële leverancier worden overgelaten, maar moeten ze streng worden gecontroleerd door duidelijke regelgeving.

Momenteel is er geen EU-breed verbod op afsluitingen. In de context van de geliberaliseerde energiemarkten van Europa brengt dit kwetsbare huishoudens in gevaar.

Onzekere toegang: prepaid meters en zelfafsluiting

Prepaid meters voor gas en elektriciteit worden gepromoot als een mechanisme waarmee mensen hun energieverbruik en -kosten zelf kunnen beheren om afsluiting te voorkomen. Vaak worden ze voorgesteld als een manier om mensen in energiearmoede meer controle te geven.

Hoewel er enkele successen zijn gemeld bij het realiseren van dergelijke resultaten en bij het beschermen van mensen tegen schulden en afsluitingen, lopen prepaid meters ook het risico om een 'tweede klasse' van energiegebruikers te creëren, die eerder geneigd zijn zichzelf te rantsoeneren en zichzelf af te sluiten. Dit zou kunnen leiden tot nieuwe vormen van discriminatie, achterstand en energiearmoede.

Prepaid meters kunnen als onverenigbaar met een op rechten gebaseerde aanpak worden beschouwd, omdat ze de betalingslast uitsluitend bij de prepaid consument leggen, meestal een huishouden met een laag inkomen. De leverancier sluit niet direct af vanwege onbetaalde rekeningen, maar mensen kunnen zelf stoppen met het gebruiken van de energie die ze nodig hebben wanneer ze het saldo niet kunnen aanvullen. Dit wordt 'zelf-afsluiting' genoemd (Shaver 2018).

Het gebruik van dergelijke meters zou daarom alleen acceptabel moeten zijn als reguliere systemen niet mogelijk zijn of de voorkeur genieten van mensen die ze gebruiken, met een goede reden. In dergelijke gevallen zouden pre-payment-regelingen gekoppeld moeten worden aan royale garanties voor basisvoorziening.

VN spoort België en Duitsland aan om actie te ondernemen op het gebied van basisbehoeften op het gebied van elektriciteit en energie

In 2018 maakte het **VN-Comité voor Economische, Sociale en Culturele Rechten (UN CESCR)** zich zorgen dat een groot aantal huishoudens in Duitsland, met name die met een basisuitkering, te maken krijgen met energiearmoede. Bovendien werden in 2016 ~328.000 huishoudens getroffen door afsluitingen vanwege onbetaalde rekeningen. Het Comité adviseerde Duitsland om **effectieve maatregelen te nemen om ervoor te zorgen dat alle huishoudens in hun basisbehoeften aan elektriciteit kunnen voorzien**, en zo afsluitingen te voorkomen voor huishoudens die niet in staat zijn om in hun minimale behoeften te voorzien.

Meer recent (2020) uitte het **UN CESCR** zijn bezorgdheid over de impact van energiekosten op het huishoudbudget, met name van huishoudens met een laag inkomen in België, en over de praktijk om gas en elektriciteit af te sluiten bij het niet betalen van rekeningen. De regering werd aanbevolen om **de nodige maatregelen te nemen om een minimale energievoorziening te garanderen, zelfs wanneer er een budgetmeter is geïnstalleerd**.

UN CESCR, Concluding Observations: Germany (2018) E/C.12/DEU/CO/6; Belgium (2020) E/C.12/BEL/CO/5.

Herkennen en aanpakken van discriminerende praktijken

Het beginsel van non-discriminatie is een goed gevestigd kernbeginsel van het internationale recht inzake mensenrechten: het moet ook worden gehandhaafd in het recht op energie.

Non-discriminatie is nauw verbonden met gelijkheid, billijkheid en kwetsbaarheid, en impliceert

inspanningen om te identificeren welke individuen of groepen, vanwege bepaalde kenmerken, worden buitengesloten of op een discriminerende manier worden behandeld, hetzij in de wet of in de praktijk, hetzij direct of indirect.

Erkende gronden voor non-discriminatie als het gaat om mensenrechten betreffen:

• **etniciteit • geslacht • taal • geloof • politieke of andere mening • nationale of sociale afkomst • eigendom • geboorte of andere status zoals handicap, leeftijd, burgerlijke stand • seksuele geaardheid en genderidentiteit • gezondheid.**

Hieronder vallen ook:

• **Woonplaats • economische en sociale situatie, waaronder de status van een person als huurder, huiseigenaar of als kraker - aspecten van belang als het gaat om de toegang tot energie.**

Aanhoudende genderongelijkheid is met name duidelijk in de context van energiearmoede, vaak als gevolg van verschillen in inkomensniveaus, maar ook van verschillende persoonlijke behoeften, interesses, keuzes en contextuele factoren. Sommige mensen worden getroffen door **meervoudige discriminatie**, wanneer de nadelige gevolgen van discriminatie veroorzaakt worden door meerdere ongelijkheidsassen (Raad van Europa, 2021).

Energie en sociaaleconomische discriminatie: Roma in Centraal-en Oost-Europa

Specifieke groepen of gemeenschappen in Europa verkeren nog steeds in zeer precare omstandigheden wat betreft toegang tot energiediensten. De Roma vallen op omdat hun situatie van slechte toegang tot basisdiensten, waaronder energie, vaak de aandacht trekt in internationale mensenrechtenmonitoring (OHCHR 2016; OHCHR 2020; Europees Sociaal Comité 2012).

Specifieke groepen of gemeenschappen in Europa verkeren nog steeds in zeer onzekere omstandigheden wat betreft toegang tot energiediensten. De Roma vallen op omdat hun situatie van slechte toegang tot basisdiensten, waaronder energie, vaak de aandacht trekt in internationale mensenrechtenmonitoring (OHCHR 2016; OHCHR 2020; Europees Sociaal Comité 2012).

In heel Europa leven Roma-gemeenschappen al tientallen jaren als een ernstig achtergestelde en uitgesloten minderheid, vaak in gebieden die zijn blootgesteld aan milieuvervuiling en met slechte toegang tot water, riolering en energie. In gesegregeerde plattelandsgemeenschappen hebben arme Roma-gezinnen vaak moeite om in hun basisenergiebehoeften te voorzien en nemen ze hun toevlucht tot het verzamelen van brandhout, het verbranden van vaste brandstoffen van lage kwaliteit of het vertrouwen op informele verbindingen met het elektriciteitsnet.

Dergelijke omstandigheden weerspiegelen structurele ongelijkheden en discriminatie bij de toegang tot energie. Het onvermogen om basisenergiemogelijkheden te bereiken, zoals huiswerk maken of een computer bedienen, zijn directe nadelen met gevolgen op de lange termijn. Energiearme Roma hebben minder toegang tot onderwijs en informatie, wat een obstakel vormt om uit de cyclus van extreme armoede te komen.

Informatie als hulpmiddel tegen discriminatie

Het verzamelen van specifieke gegevens over discriminerende toegang en over het energieverbruik, inkomen, kwaliteit van huisvesting, etc. van mensen is essentieel om discriminatie te bestrijden onder een op rechten gebaseerde aanpak. Gegevens ondersteunen een beter begrip van unieke behoeften of uitdagingen waarmee bepaalde groepen worden geconfronteerd, zoals vrouwen en alleenstaande moeders van diverse etnische minderheden; gepensioneerden met een laag inkomen die op het platteland wonen; gezinnen die zorgen voor kinderen met een beperking; of jongvolwassenen. Belangrijk is dat gegevens de ontwikkeling van op maat gemaakte actie mogelijk maken, terwijl algemene beleidsinstrumenten de intersectionaliteit van discriminatie kunnen verergeren.

Betaalbaarheid

Betaalbaarheid vormt de basis voor de toereikendheid van energiediensten: het vermogen van mensen om toegang te krijgen tot een minimaal niveau van toegang kan alleen worden uitgeoefend als zowel energievoorzieningen als efficiënte apparaten universeel betaalbaar zijn. Daarom is het verzekeren dat minimale toegang tot energiediensten betaalbaar is - zelfs voor kwetsbare mensen - een ander cruciaal aspect van een rechtenperspectief.

Volgens de UN Regulatory Indicators for Sustainable Energy (RISE) die aan SDG 7 zijn gekoppeld, is betaalbaarheid van energiediensten gekoppeld aan het totale gezinsinkomen. RISE suggereert dat in warme klimaten een aandeel van 5% van het budget acceptabel is, terwijl een maximum van 10% geschikt is in koudere klimaten, waar de behoefte aan verwarming de consumptie opdrijft. In de context van klimaatverandering kan koeling net zo cruciaal zijn voor de gezondheid en het welzijn van mensen.

Betaalbaarheid moet worden begrepen als relatief ten opzichte van:

- **de financiële middelen van een persoon** – wat voor de een betaalbaar is, is dat voor de ander misschien niet.
- **het vermogen van een huishouden om andere essentiële behoeften te bekostigen na het betalen van de energierekeningen** – d.w.z. energiekosten mogen er niet toe leiden dat andere essentiële uitgaven worden opgegeven

Stijgende temperaturen zullen de vraag naar verkoeling doen toenemen

Na een bezoek aan Spanje merkte de **VN-rapporteur voor mensenrechten en extreme armoede** in 2020 op dat klimaatverandering een dramatische impact zal hebben op mensen in armoede. De rapporteur riep Spanje daarom op om ervoor te zorgen dat sociale beschermingsbeleid degenen die al in armoede leven en degenen die er waarschijnlijk door de opwarming van de aarde in terecht zullen komen, ondersteunt. Aangezien recente hittegolven al doden veroorzaken, lopen arme gezinnen zonder toegang tot elektriciteit of airconditioning risico.

HRC, Report of the Rapporteur on Extreme Poverty: Mission to Spain (2020) A/HRC/44/40/ADD.2

Er zijn diverse indicatoren voor de betaalbaarheid van minimale energiediensten ontwikkeld, zoals de 10%-indicator, de 2M-indicator of de Low-Income / High Energy Costs (LIHC)-indicator. Welke indicator er ook wordt gebruikt, het doel is om te beoordelen of uitgaven voor basisenergiebehoeften interfereren met andere essentiële huishoudelijke uitgaven. Dit vereist doorgaans een breder begrip van huishoudbudgettering.

Mochten de kosten voor basisenergiebehoeften buiten het bereik van sommige segmenten van de samenleving liggen, ongeacht de onderliggende oorzaken, dan impliceert een op rechten gebaseerd perspectief een behoefte of plicht van de overheid of regelgevers om maatregelen te nemen om de betaalbaarheid te verbeteren. Dit geldt zowel voor publieke als private energiemarkten. Acties kunnen bestaan uit het reguleren van prijzen en tarieven voor energiediensten, financiële of praktische hulp om energierekeningen te verlagen (bijv. energie-efficiëntiemaatregelen) of verschillende vormen van gerichte ondersteuning via sociale voorzieningen of uitkeringsstelsels.

Het dichten van de inkomenskloof: een inkomen om van rond te komen

Een laag inkomen is een factor die bijdraagt aan het onvermogen van mensen om noodzakelijke energiediensten te betalen. Hierbij kunnen overheden en instellingen op verschillende manieren verschil maken:

- Zorg ervoor dat minimumlonen fatsoenlijke levensstandaarden ondersteunen, inclusief het vermogen om te betalen voor adequate toegang tot energiediensten.
- Creëer betere mogelijkheden voor het genereren van inkomsten, door mensen te helpen toegang te krijgen tot geschikte werkplekken of hun eigen (kleine) bedrijven op te bouwen.
- Verbeter socialezekerheidsregelingen, met de nadruk op (gerichte) inkomenssupplementen of (indien nodig) schuldkwijtschelding of beheerprogramma's.
- Voer een 'universeel basisinkomen' in om ervoor te zorgen dat mensen voldoende middelen hebben om in hun basisbehoeften te voorzien.

Het recht op energie: principes voor implementatie

Een op rechten gebaseerde aanpak vereist dat beleid en strategieën die ten grondslag liggen aan energietransities, zijn ontworpen om rekening te houden met – en zelfs prioriteit te geven aan – kwetsbare en energiearme personen. Het recht op energie moet gebaseerd zijn op principes zoals **energiedemocratie** en **publieke controle** over energiebronnen en leveringssystemen. Het is gegrondvest op **rechten op publieke participatie in besluitvorming, toegang tot informatie en toegang tot de rechter**. Dit vereist robuuste bestuurssystemen en **transparantie**: mensen moeten op een zinvolle manier kunnen bijdragen aan besluitvorming over energie, met de hulp van hun gekozen vertegenwoordigers of instanties die bestaan om hun rechten te beschermen, zoals ombudspersonen of toezichthouders.

Energiedemocratie voor mensgericht beleid

Het bestaan van een recht op energie op papier zal er niet voor zorgen dat mensen het kunnen uitoefenen. Het verzekeren van directe deelname van burgers aan energiebesluitvorming is het onderliggende principe van energiedemocratie, omdat het de betrokkenen een stem geeft bij het bepalen 'hoe' het recht op energie zal worden gerespecteerd, beschermd en vervuld. Dit is met name belangrijk naarmate de transitie naar koolstofneutrale samenlevingen zich ontvouwt. Een dergelijke decarbonisatie kan ook steeds meer gedecentraliseerde systemen omvatten, die dicht bij de burgers zijn georganiseerd.

Hoewel een universaliteitsbeginsel ten grondslag ligt aan het recht op energie, moet het bepalen van specifieke behoeften en rechten binnen de EU-bevolking worden nagestreefd door middel van **publieke betrokkenheid en overleg, op basis van sociaaleconomische contexten**. Definities van rechten, beleid om ze te implementeren en mechanismen om mensen te beschermen, moeten de werkelijke behoeften van mensen weerspiegelen en de geleefde ervaringen van capaciteitsverlies door diverse individuen en groepen. Besluitvorming moet met en voor mensen zijn, niet over mensen (ENGAGER 2021).

Hulpmiddelen om energiedemocratie te bereiken, kunnen zijn: het versterken van energievergaderingen van burgers; het verschuiven van eigendom en controle over energiesystemen naar het publiek, onder meer door decentralisatie of her-municipalisatie (Kishimoto et al 2017); of het opzetten van sterke vertegenwoordigende organen van burgers, zelfs binnen energiebedrijven of huisvestings-agentschappen; of het ondersteunen van inclusieve energiegemeenschappen van burgers of energiecommons (Caramizaru en Uilhlein 2020).

Consumentenbescherming en belangenbehartiging, Inclusiviteit om rechtsschendingen kenbaar te maken

Activisten, ombudspersonen, consumentengroepen en de academische gemeenschap spelen een essentiële en complementaire rol bij het vergroten van het bewustzijn en het opbouwen van politiek momentum:

- **Consumentenondersteunings- en belangenbehartigingsgroepen** kunnen contact opnemen met getroffen mensen om hun kennis over energie en het recht erop te vergroten, waardoor hun vertrouwen wordt gewonnen en hun zelfvertrouwen wordt opgebouwd om een actieve rol te spelen in de energiedemocratie. Als vertegenwoordigers kunnen ze ook stemmen versterken en het bewustzijn vergroten.
- **Ombudspersonen** zijn essentiële partners bij het implementeren en monitoren van gebruikersrechten door individuele klachten te behandelen en deze te bundelen.

Timing is belangrijk bij consumentenbescherming en belangenbehartiging. Idealiter zullen activisten en ombudspersonen vroeg en vaak contact opnemen met mensen om hen te informeren over hun rechten en actie te ondernemen in het geval van schendingen. Betrokkenheid bij beleidsmakers in debatten voorafgaand aan de verkiezingen kan helpen hun platforms vorm te geven; betrokken blijven na de verkiezingen helpt ervoor te zorgen dat ze hun toezeggingen nakomen.

Coalitievorming tussen organisaties en kiesdistricten die zich zorgen maken over (energie)armoede, een rechtvaardige (energie)transitie en huisvestingscrises kan inclusief en representatief rechtengebaseerd activisme bevorderen. Het erkent ook dat rechten – op huisvesting, energie, water, een schoon milieu, gezondheid, etc. – in de geleefde ervaring vaak onderling afhankelijk zijn.

De Alliantie Tegen Energiearmoede

De Alliantie tegen Energiearmoede (*Aliança contra la Pobresa Energètica* of APE) werd in februari 2014 in Barcelona gelanceerd met als uitgangspunt om te strijden voor **toegang tot basisvoorzieningen** (d.w.z. energie en water) als een **fundamenteel mensenrecht**. Ze bouwen een kritische massa voor pleitbezorging door coalitievorming tussen sociale en milieuorganisaties die zich zorgen maken over

energiearmoede, huisvesting en uitzettingen. Hun mobilisatie leidde tot de aanneming van de op rechten gebaseerde Catalaanse wet 24/2015 over de 'noodsituatie op het gebied van huisvesting en energiearmoede', die uitzetting en afsluiting van basisvoorzieningen verbiedt van huishoudens die door lokale sociale diensten als kwetsbaar worden aangemerkt.

Een belangrijke activiteit van de Alliantie omvat het ondersteunen van “collectieve adviesvergaderingen” waar mensen naartoe komen om zorgen en grieven te delen in een veilige en vertrouwde ruimte, maar ook om kennis op te doen en de vaardigheden te leren om voor zichzelf op te komen. Door de vergaderingen wordt kennis verzameld naarmate er nieuwe gevallen binnenkomen en er gezamenlijk praktische oplossingen worden bedacht. De vergaderingen hebben een expliciete genderdimensie, aangezien ze grotendeels worden bijgewoond door vrouwen die onbetaalde rekeningen en nutsschulden melden, of het risico lopen op afsluiting en/of uitzetting. De vergaderingen bevorderen empowerment, toegang tot informatie, wederzijdse kennisdeling en ondersteuning, deelname en verspreiding en pleitbezorging van het ‘recht’ op diensten.

Bestuur en delegatie van verantwoordelijkheden

Landen en toezichthouders spelen de grootste rol bij het opzetten van beleids- en regelgevingskaders die het recht op energie hooghouden – inclusief het bepalen welke andere entiteiten verantwoordelijk moeten worden gehouden, en op welke manieren. In deze regelgevende en toezichthoudende rol moeten overheden zorgen voor samenhang tussen de verschillende bestuursniveaus van de energiesector, inclusief particuliere actoren (bijvoorbeeld nutsbedrijven, de energie-efficiëntiesector, de bouwsector) van nationaal tot lokaal niveau, tot fiscale en financiële belanghebbenden, en tussen verschillende publieke sectoren (bijvoorbeeld huisvesting, sociale zekerheid, gezondheidszorg).

Het is van cruciaal belang dat regeringen zich bij een op rechten gebaseerde aanpak inzetten voor inclusieve, participatieve processen om specifieke details (bijvoorbeeld minimale energieniveaus) te bepalen en effectieve en robuuste actieplannen te ontwikkelen om energiearmoede aan te pakken. Plannen moeten duidelijk de tijdlijnen en de verantwoordelijkheden van de verschillende actoren definiëren, en relevante beschikbare middelen identificeren en mobiliseren. Landen moeten de verantwoordelijkheid op zich nemen om ervoor te zorgen dat dergelijke plannen regelmatig worden (her)beoordeeld, bijgewerkt en gemonitord. Omdat van de lagere overheden wordt verwacht dat ze een sleutelrol spelen bij de implementatie van het recht op energie, kan capaciteitsopbouw nodig zijn om gemeenten, provincies en regio's meer macht te geven.

Transparantie en verantwoording in de publieke dienstverlening en de private sector

Het recht op toegang tot informatie is de kern van het recht op energie. Mensen en vertegenwoordigers hebben gemakkelijke toegang nodig tot materiaal over prijzen, contracten, enz., en moeten ook regelingen en mechanismen ondersteunen waarmee zij toegang tot de rechter kunnen krijgen.

Transparantie en verantwoording van de belanghebbenden zijn in dit verband van cruciaal belang. Om systematisch misbruik en discriminatie te beperken moeten gegevens over zaken als afsluitingen, betalingsachterstanden of betalingsproblemen worden verzameld en openbaar gemaakt worden.

Mechanismen voor het vaststellen van energieprijzen en onderhandelingen met betrekking tot sectorregulering moeten transparant en voor iedereen toegankelijk zijn. Essentiële elementen van het energiebeleid moeten worden gepubliceerd in de vorm van factsheets, geschreven taal die voor alle doelgroepen toegankelijk is.

Energieleveranciers hebben actieve verantwoordelijkheden om ervoor te zorgen dat de toegang tot informatie en transparantie verzekerd zijn, en hebben directe verantwoordelijkheden om de mensenrechten te respecteren en te bevorderen volgens de VN-richtlijnen voor het bedrijfsleven en de mensenrechten. Dit is een belangrijk internationaal raamwerk voor het vastleggen van relevante verantwoordelijkheden, en het waarborgen van bescherming tegen misbruik van rechten, onder meer door middel van geschikte klachtenmechanismen (OHCHR 2011). Verantwoording kan verschillende vormen aannemen, maar moet onafhankelijk toezicht garanderen

**Vooruitkijkend:
Ons bezighouden
met het recht op
energie**

Een recht op energieperspectief...

- zet de **basisenergiebehoeften van ieder persoon op de voorgrond**
- **ziet iedereen** als de ultieme 'zorgenheid' van het energiearmoedebeleid: het heeft tot doel **onrechtvaardigheid, achterstand en ongelijkheid** te elimineren
- **benadrukt de plichten van overheden en anderen**, en eist een op rechten gebaseerd beheer van de energiearmoede
- **stelt kaders vast** waarbinnen burgers en hun vertegenwoordigers **een beroep kunnen doen op het recht op energie** om minimale toegang tot energiediensten, betaalbaarheid, bescherming tegen afsluiting, gelijkheid te eisen of schadelijk gebruik van vooruitbetalingsmeters aan te pakken
- **kan de Energiedemocratie versterken en bevorderen**: het omvat het recht op **participatie, informatie**, toegang tot **de rechter** en **verantwoording**.
- **kan gemeenschappen, burgers en belanghebbenden** betrekken bij een discussie over de beste manier om energiearmoede aan te pakken. Het recht is niet alleen **een oproep**-het kan een **juridisch concept** of een **morele verplichting**: mensenrechten zijn van iedereen en liggen aan de basis van de beslissing hoe de **basis van de beslissing hoe de samenleving tegemoetkomt aan de basisbehoeften van iedereen**

Literatuurlijst

Arenas Pinilla, E, R. Barrella, A. Cosín López-Medel, J.I. Linares Hurtado, J.C. Romero Mora, C. Foronda Díez and L. Díez Alzueta (2020). *Desarrollo de un modelo de cálculo de gasto eléctrico teórico en los hogares españoles*. ECODES-Fundación Ecología y Desarrollo / Cátedra de Energía y Pobreza, Universidad Pontificia de Comillas.

Bhatia, M. and N. Angelou (2015). *Beyond Connections: Energy Access Redefined*, ESMAP Technical Report, World Bank, Washington DC
<https://openknowledge.worldbank.org/handle/10986/24368>

Bradbrook, A. and J. Gardam (2006) "Placing Access to Energy Services with a Human Rights Framework", *Human Rights Quarterly* 28: 389.

Council of Europe. *Intersectionality and Multiple Discrimination*. www.coe.int/en/web/gender-matters/intersectionality-and-multiple-discrimination

Day, R., G. Walker and N. Simcock (2016). "Conceptualising Energy Use and Energy Poverty using a Capabilities Framework". *Energy Policy* 93:255-264.

ENGAGER (2021), *A Toolkit for a Just Transition With the People*. www.engager-energy.net/wp-content/uploads/2021/11/Engager-Toolkit--draft-2.pdf (21 October 2021)

European Committee of Social Rights, *International Federation for Human Rights (FIDH) v. Ireland* (12 May 2017) Decision on Merits, Complaint No. 110/2014.

European Committee of Social Rights, *Médecins du Monde – International v. France* (11 September 2012), Decision on Merits, Complaint No. 67/2011.

Frigo G., M. Baumann and R. Hillerbrand (2021). "Energy and the Good Life: Capabilities as the Foundation of the Right to Access Energy Services," *Journal of Human Rights and Development* 22:218.

Guyet, R. (2015). "Précarité énergétique et justice énergétique: un droit À l'énergie est-il pensable?" *L'Europe en Formation* 378:126-145.

Hernández Cruz, P., J.M. Hidalgo-Betanzos, I. Antepara, I. Aberasturi, and D. Pérez (2021) "Guaranteeing a minimum temperature of 18 degrees C in low-income dwellings", FPRN-ENGAGER Conference 'Making Decarbonisation Fair'; 1-4 March 2021.

Hesselman M., (2021). "Energy poverty and household access to electricity services in international, regional and national law" in M. Roggenkamp et al (eds), *Edward Elgar Encyclopedia of Energy and Environmental Law*, Cheltenham: Edward Elgar Publishing

Hesselman M. (2022). "Right to Energy", in Binder, Nowak, Hoffbauer and Janig (eds) *Elgar Encyclopedia on Human Rights*, Cheltenham: Edward Elgar Publishing.

Hesselman M., A. Varo, R. Guyet and H. Thomson (2021). "Energy Poverty in the COVID-Era: Mapping Global Responses to the Pandemic in Light of Momentum on the Universal Right to Energy" *Energy Research and Social Sciences* 18 <https://doi.org/10.1016/j.erss.2021.102246>

Hesselman, M., A. Varo and S. Laakso (2019). *The Right to Energy in the European Union*. ENGAGER Policy Brief No. 2 via: www.engager-energy.net/policy-brief-on-the-right-to-energy/.

Human Rights Council (2020). *Report of the UN Special Rapporteur on Extreme Poverty and Human Rights: Mission to Spain*, A/HRC/44/40/ADD.2

Human Rights Council (7 October 2020). *Report of the UN Special Rapporteur on Extreme Poverty and Human Rights: Just Transition*, UN Doc. A/75/181/Rev.1.

Kishimoto S., O. Petitjean and L. Steinfort (eds) (2017). *Reclaiming Public Services: How Cities and Citizens are Turning Back Privatization*. Amsterdam: Transnational Institute via: www.tni.org/en/publication/reclaiming-public-services

Löfquist, L. (2020). "Is There a Universal Human Right to Electricity?" *The International Journal of Human Rights* 24:711.

Office of the High Commissioner for Human Rights (UN OHCHR), *Joint Communication of UN Special Procedures to Spain* (18 December 2020) ESP 6/2020.

Office of the High Commissioner for Human Rights (UN OHCHR), *Joint Communication of UN Special Procedures to Serbia* (16 November 2016) SRB 3/2016.

Office of the High Commission for Human Rights (UN OHCHR), *Guiding Principles on Business and Human Rights: Implementing the United Nations "Protect, Respect and Remedy" Framework* (UN: Geneva 2011) HR/PUB/11/04.

Ormandy, D and V. Ezratty (2012). "Health and Thermal Comfort: From WHO Guidance to Housing Strategies", *Energy Policy* 49.

Shove, E. and G. Walker (2014). "What is energy for? Social practice and energy demand", *Theory, Culture and Society*, 31:5, 41-58.

Simcock N., H. Thomson, S. Petrova and S. Bouzarovski S. (eds) (2018). *Energy Poverty and Vulnerability: A Global Perspective*, Abingdon: Routledge.

Szulecki, K. and I. Overland (2020). "Energy democracy as a process, an outcome and a goal: A conceptual review", *Energy Research and Social Science* 69
<https://doi.org/10.1016/j.erss.2020.101768>.

Tirado-Herrero, S. and M. Hesselman (eds) (2020). "New Narratives and Actors for Citizen-led Energy Poverty Dialogues", ENGAGER Policy Brief No. 4, (September 2020) via: www.engager-energy.net/policy-briefs/

Tully S. (2006). "Access to electricity as a human right", *Netherlands Quarterly of Human Rights* 24:557-587.

Tully, S. (2008). "The human right to access clean energy" *Journal of Green Building* 3:140-148.

Walker, G. (2015). "The right to energy: meaning, specification and the politics of definition", *L'Europe en Formation* 378:26-38.

Walker, G., N. Simcock N and R. Day (2016). "Necessary energy uses and a minimum standard of living in the United Kingdom: Energy justice or escalating expectations?" *Energy Research and Social Science* 18:129-138.

WHO (World Health Organization) (1987). *Health Impact of Low Indoor Temperatures*, WHO Regional Office for Europe.

WHO (2007). *Housing, Energy and Thermal Comfort: A Review of 10 Countries Within the WHO European Region*, WHO Regional Office for Europe.

WHO (2009). *Guidelines for Indoor Air Quality: Dampness and Mould*, WHO Regional Office for Europe.

WHO (2014). *Indoor Air Quality Guidelines: Household Fuel Combustion*, World Health Organization.